

Potíže s češtinou

Kontraproduktivní kontroverze a k tomu kontraadmirál

MILAN JELÍNEK

Za různost první složky těchto evropeismů (tj. výrazů, které se rozšířily v několika evropských jazycích) náš jazyk nemůže. Slova jsme přijali jako celek z latiny nebo francouzštiny a je pravděpodobné, že u některých složenin zprostředkovala převzetí němčina. Většinou jde o výrazy potřebné v intelektualizovaném vyjadřování, a ať máme sebevětší nechuť k cizím jazykovým výpůjčkám, musíme si přiznat, že nám dobře slouží zejména v textech odborných. Někteří uživatelé spisovné češtiny se však pozastávají nad trojí podobou první komponenty těchto cizích složenin: obyčejně se zde setkáváme se složkou *kontra-*, ve slově *kontroverze* je doložena podoba *kontro-* a složenina *kontraadmirál* má první komponentu v podobě *kontr-*. Zřejmě početní převaha slov s *kontra-* se projevuje v tom, že v rozhlase a televizi dost často slyšíme odchylnou hláskovou variantu *kontra-verze* a že se v minulosti vedle francouzské podoby *kontraadmirál* užívalo i latinizované varianty *kontraadmirál*.

Asi nebude sporu o tom, že všechny varianty prvního komponentu mají stejný původ: pocházejí z latinského příslovce *contra*, které nabývá ve složeninách funkce předpony. Původní význam 'proti-' se ovšem často už v cizích jazycích posunul. Tak např. ve slově *kontraadmirál* jde o význam zástupnictví, v hudebních termínech typu *kontraalt*, *kontrafagot* o poměr mezi zvukově nižším a vyšším, v historickém termínu *kontramarka* o rozdíl, na němž závisí její platnost nebo hodnota. Zkratka, všude je vyjádřen nějaký protiklad. Týká se to i slova *kontroverze*, které označuje nějaké slovní utkání, nejčastěji vědecký spor. Mezi tyto výrazy se základním významem protikladu patří i slovo *kontrola*. Dostalo se do češtiny přes němčinu, ale zrodilo se ve francouzštině splynutím koncové části komponentu *contre* s počátkem slova *rôle*, znamenajícího 'seznam, souhrnná listina'. Původní význam můžeme vymezit jako jakýsi 'dvojitý seznam', kterým se zjišťuje správnost údajů.

Samostatné slovo *kontra* máme doloženo i v češtině, a to buď jako příslovce (např. *hlasovat ne pro, ale kontra*), nebo jako předložku (*spor banky kontra stát*). V předložkové funkci se však *kontra* chová jinak než předložky původu domácího: pojí se netypicky s nominativem, podobně jako kupříkladu předložka *versus* (*Sparta versus Slávia*). Slovo *kontra* se užívá i jako nesklonné substantivum v terminologii karetní hry (*ohlásit kontra*). Zase se zde ozyvá základní význam protikladu: vítězící hráč ohlašuje pro-

hrávajícímu zdvojnásobení sazby při hře. Francouzská podoba slova *kontr* se objevuje jako sportovní termín v šermu a boxu: zkráceně se tak pojmenovává *protipohyb* (zaznamenal jsem i variantu *kontrpohyb*, ale ta má pro nezvyklé spojení cizí předpony s domácím substantivem slangovou povahu). Adverbium *kontra* nebo jeho francouzská podoba *kontr* se staly základem slovesa *kontrovat*. To se ve významu 'doprovázet koho druhým hlasem' pocituje jako slangové, a stejně je tomu v platnosti 'dávat v kartách kontra'. Sotva však bude možné bránit postupnému zespisovnění slovesa *kontrovat* ve veslování nebo pádlování. Také v šermu a boxu bude potřeba toto sloveso ve významu 'provádět protipohyb' přijmout do spisovného jazyka.

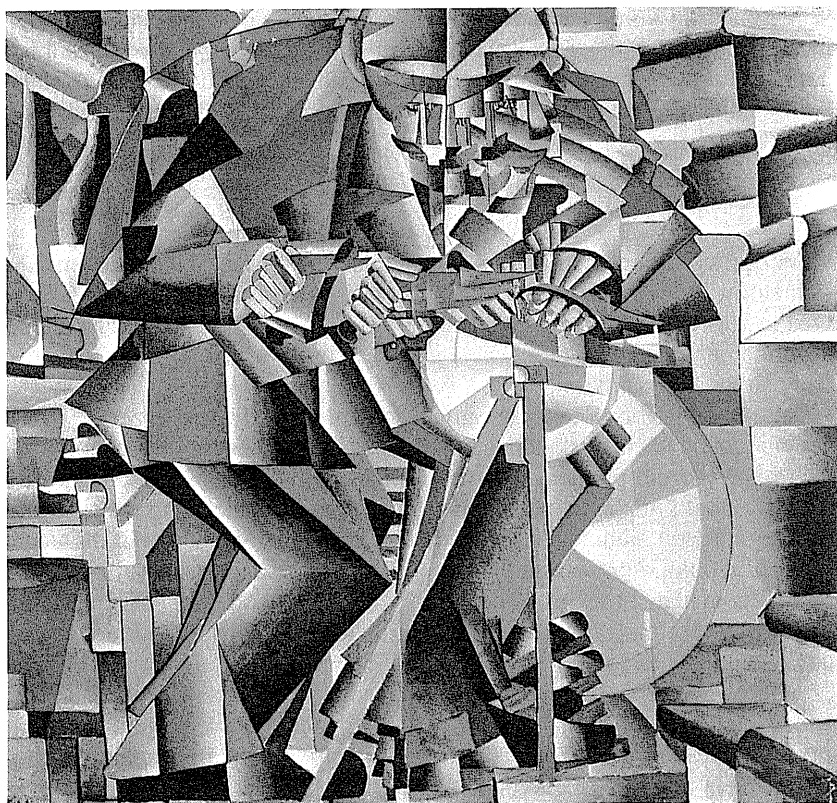
Ale na otázku, proč se předpona *kontra-* vyskytuje v češtině ve třech podobách, jsme dosud neodpověděli. Varianta *kontr* se dostala do našeho jazyka se slovy původu francouzského. Vedle výrazu *kontradmirál* to platí o finančním termínu *kontrmina* (psáno též *contremina*), označujícím 'skupinu burziánů spekulujících s poklesem kurzů'. Původní význam je však vojenský: byl to název pro podminovaný podkop. Z francouzštiny (asi německým prostřednictvím) jsme převzali slova *kontrfaj*, popř. *kontrfej*, původně *contrefait*. Posloužila k označení 'podobizny, portrétu' nebo žertovně k vyjádření 'věrné podoby'. Akademický *Slovník spisovného jazyka českého* uvádí na druhý význam příklady z J. Vrchlického a K. Čapka. Dodejme ještě, že v češtině 19. stol. je doložena i latinizovaná podoba *kontrfakt*, která se k nám dostala prostřednictvím němčiny.

Varianta *kontra-* je původní latinská, i když řada složenin s ní byla v evropských jazycích vytvořena uměle. Původci těchto slov obvykle dodržovali základní pravidla pro tvoření latinských složenin a snažili se dodat latinskou formu i do druhého komponentu. Příkladem může být adjektivum *kontraproduktivní*. V případě výrazové potřeby však pronikají do evropských jazyků (a tedy i do češtiny) složeniny hybridní, např. ve stolním tenise se šíří anglické hybridní kompozitum *kontradravj* 'útočný protiúder'. Třetí varianta *kontro-* je omezena v evropských jazycích na poměrně frekventované slovo *kontroverze* 'slovní utkání, vědecký spor' a vyskytuje se v češtině i ve tvaru adjektivním *kontroverzní*. Jak jsme už poznamenali, dost často slyšíme a čteme hláskovou variantu *kontraverze*, kterou bychom mohli zdůvodnit významem tohoto slova, ale péče jen bychom doporučovali držet se původní hláskové podoby latinské. Substantivum *kontroverze* se zřejmě zachovalo v původní hláskové podobě díky středověkému latinskému školství, které kontroverzním diskusím učilo.

Puristicky zaměřená péče o spisovný jazyk odmítala hybridní složeniny typu *kontracval*, *kontramatka*, *kontratanec* nebo *kontrarozvědka*. Kromě posledního slova, které jsme převzali z ruštiny, mají všechny slangovou povahu, ale nabývají povahy odborných termínů. Slovo *kontracval* se užívá jako termín hipologický (označuje uměle vyvolaný cval koně na nezvyklou nohu) a slovo *kontratanec* slouží jako historické označení jedno-

ho druhu společenského tance (je doloženo od pol. 17. stol.). Vedle slangového výrazu *kontramatka* slyšíme často počestěnou variantu *protimatka*; spisovný jazyk však dává přednost dvojslovnému termínu *přítláčná* nebo *přítužná matice*, který označuje explicitněji funkci tohoto zařízení.

Závěr je jasný. S trojí podobou předpony *kontra-*, *kontra-*, *kontro-* se musíme smířit, protože hláskové rozdíly jsou zde podmíněny různým původem těchto slov (zvláště dávejme pozor na užívání slova *kontroverze*). Velkou převahu však mají latinismy, většinou uměle vytvořené, s předponou *kontra-*. Hybridních výrazů, které kombinují *kontra-* s českou komponentou, nemusíme se bát: k hybridizaci dochází i v jiných evropských jazycích. Také v češtině se postupně ztrácí cizost předpony *kontra-* (není např. třeba nahrazovat slovo *kontramatka* variantou *protimatka*). Pokud v našem jazykovém povědomí zůstává nechuť k užívání slov s *proti-* (např. *protijed*, *protislužba*, *protisměr*), vězme, že to je pozůstatek jazykového purismu. Považujme všechna tato slova za obohacení spisovné češtiny.

K. Malevič, Brusič, 1912